

НЕПОКУПНА Т. А., кандидат економічних наук, доцент

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

МАТВІЄНКО Н. Л., учитель фізики та інформатики

ІВАНОВА В. О., учениця 11 класу

*Лубенський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 4
Лубенської міської ради Полтавської області*

ОСНОВНІ ТЕОРІЇ, ЩО ПОЯСНЮЮТЬ НЕЧЕСНУ ПОВЕДІНКУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Проблема академічної нечесності широко обговорюється і аналізується науковцями в галузі соціології, психології, педагогіки, етики, управління та ін. Більшість досліджень орієнтовані на визначення груп ризику, тобто схильних до академічної нечесності, на причини використання різноманітних нечесних практик, на способи зменшення кількості проявів нечесності. Вважаємо, що базою для вивчення академічної недоброчесності можна використати теорії, які пояснюють нечесну поведінку, а саме: теорії девіантної поведінки, соціальні, економічні та психологічні теорії.

Девіантною поведінкою вважається така поведінка людини, що відхиляється від існуючих у суспільстві законів, норм і правил [1]. Посеред різних проявів девіантної поведінки виділяють злочинну поведінку і такий її вид, як, наприклад, крадіжку. Оскільки ми керуємось визначенням нечесності як відсутності «доброчесності у поводженні з речами, які належать іншим» [2], то, вважаємо, що це стосується і запозичення тексту/ідеї/відкриття/твору без дозволу чи згоди власника/автора або без належного посилання на авторство, тобто, по суті, їх крадіжки.

Теорія соціальної аномії (соціальної дезорганізації) авторства французького соціолога і філософа Еміля Дюркгейма [3, 4], пояснює нечесну поведінку – як відхилення від соціальних норм – дезорганізованим станом суспільства, невизначеністю і нестабільністю умов діяльності людини, руйнуванням культурно-моральних конструктів і цінностей. За умов швидкоплинних соціальних змін, людям важко орієнтуватися у повсякчасних соціальних очікуваннях, тому існують проблеми з узгодженням своїх дій та наявних правил. А оскільки колишні соціальні норми уже не працюють, а нові ще не сформувалися, то і ціннісні орієнтири у поведінці людей є нестабільними аж до тяжіння до девіантної поведінки, різновидом якої є нечесна поведінка.

У продовження теорії соціальної аномії Дюркгейма американський соціолог Роберт Кінг Мертон у своїй теорії девіації дійшов висновку, що девіантна поведінка є нормальною реакцією нормальних людей на ненормальні умови життєдіяльності. Девіантна поведінка виникає тоді, коли людина не має можливості на законних підставах досягти тих цілей, які проголошені у суспільстві. Тоді людина використовує різні нелегітимні способи досягненні соціального добробуту [5].

Теорія культурного перенесення або наслідування, що розроблена французьким соціологом і кримінологом Габріелем Тардом, пояснює девіантну поведінку імітацією поведінки людей-злочинців, з якими довелося зустрічатися і спілкуватися раніше. Це дозволило дійти висновку, що така поведінка може передаватися від покоління до покоління [6].

Про значення соціальної взаємодії у процесі формування поведінки людей, як і в теорії культурного перенесення Г. Тарду, зазначається в теорії диференційної асоціації (диференціального зв'язку) авторства кримінолога Едвіна Сазерленда. Він пояснює нечесну (злочинну) поведінку людини не її схильністю до такої поведінки, а дією

психологічних механізмів навчання і наслідування прикладів, запозичення з дитинства негативних моделей поведінки у мікросоціумі (сім'я, школа, неформальне спілкування в інших соціальних групах). І чим раніше людина потрапить під вплив девіанта, тим вірогіднішою буде схильність до девіантної поведінки [7].

Не менш цікавою теорією пояснення девіантної поведінки є теорія стигматизації (Едвард Лемерт, Говард Беккер та ін.). Стигма (від дав.-гр. *στίγμα* – знак, тавро, відмітка) – це «негативна асоціація людини з чим-небудь ганебним, непрестижним, відразливим» [8]. Автори теорії вирізняють первинну девіацію (наприклад, невиконання домашнього завдання) – відхилення від соціальних норм, яке є предметом соціального оцінювання. Якщо реакція суспільства на первинну девіацію супроводжується «навішуванням ярликів» (соціальні очікування), то вірогідність вчинення девіантних дій стигматизованою людиною зростає. З'являється вторинна девіація: «порушники починають сприймати свій статус як конкретний тип девіантності та формувати на його основі власне життя» [9].

Ще одна теорія девіантної поведінки – загальна теорія злочину – пояснює нечесні дії індивідів двома основними факторами: недоліком самоконтролю і наявністю фізичної можливості вчинити нечесно. Спроби адаптувати цю теорію для вивчення академічної недоброчесності зробили значний внесок у вивчення факторів, що впливають на частоту і поширеність нечесних практик у навчанні [10]. Ще одна теорія, що пов'язана з вивченням нечесної поведінки – це теорія залякування, в якій припускається, що суворість покарання за порушення правил, визначає частоту девіантних практик [11].

До соціальних теорій, які пояснюють нечесну поведінку, належить теорія соціального навчання канадського психолога Альберта Бандури, сутність якої зводиться до того, що нагорода і покарання є недостатніми

для того, щоб навчити дитину новій поведінці; діти набувають нової поведінки завдяки імітації моделі; одним з проявів імітації є ідентифікація – це процес, під час якого особистість запозичує думки і почуття інших [12]. Тобто поведінка учнів може формуватися не лише під впливом соціуму, а й шляхом сприйняття певної моделі поведінки однокласників.

Серед економічних теорій злочинів можна виділити раціональний підхід до аналізу злочинної поведінки авторства американського економіста, лауреата премії з економіки імені Альфреда Нобеля Гері Беккера. У своїй праці «Злочин і покарання: економічний підхід» (1968 р.) він обґрунтовує злочин як вид діяльності, який деякі люди вибирають раціонально, порівнюючи очікувані вигоди і витрати у вигляді арешту і покарання, з урахуванням свого суб'єктивного ставлення до ризику бути покараним. Якщо адаптувати цей підхід до розуміння академічної нечесності (як злочину), то її можна розглядати як правопорушення, де мотивацію для вчинення цього «злочину» кожен індивід вибирає для себе окремо, зваживши свою власну вигоду в плані економії значної кількості зусиль та часу [13].

Крім вищезазначених теорій, вважаємо за доцільне зупинитися на теорії запланованої поведінки американського психолога Ісаака Айзена [14]. Згідно з нею намір індивіда вести себе так чи так визначається трьома факторами: ставленням до поведінки або практик, нормами, що сприймаються, та контролем за поведінкою. Перший фактор – ставлення до поведінки – в контексті практик академічної нечесності можна представити таким чином: учні, які ставляться позитивно, схвально або байдуже до порушень, більш схильні до академічної нечесності, ніж учні, які засуджують таку поведінку. Другий фактор – сприйняття того, як інші люди діють в певній ситуації – підказує індивіду, як слід себе поводити,

щоб уникнути будь-яких санкцій або покарань. Третій фактор – прийняті індивідом бар'єри здійснення діяльності – висока ймовірність бути виявленим, сприйняття покарання у разі виявлення як суворого, низький рівень самоефективності, який розуміється як недостатня віра в свої можливості. Відповідно до цієї теорії, поєднання ставлення до поведінки, суб'єктивної норми та сприйняття поведінкового контролю, призведе до появи того чи того поведінкового наміру. Зазвичай, чим сприятливішим є ставлення та суб'єктивна норма, тим потужнішим буде намір людини реалізовувати поведінку [15].

Таким чином, у науковому середовищі сформульовано чимало теорій, що пояснюють нечесну поведінку людей з виділенням психологічних і соціально-економічних факторів впливу на таку поведінку. Ці теорії можна використовувати як базу для аналізу питань академічної доброчесності в учнівському середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. II. Практична частина. 2016. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11229> (дата звернення: 29.09.2021).
2. Значення нечесності (що це таке, поняття та визначення) – вирази – 2022. URL : <https://uk.encyclopedia-titanica.com/significado-de-deshonestidad> (дата звернення: 19.09.2021).
3. Теорія соціальної дезорганізації. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_соціальної_дезорганізації (дата звернення: 11.10.2021).
4. Kavetskiy S. Концепція аномії Е. Дюркгейма та сучасні соціальні трансформації. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи».* № 35, С. 38–41. URL : <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/5490> (дата звернення: 9.10.2021).
5. Рітерман Т. П. Соціологія. Соціологія девіантної поведінки. URL : <https://ibib.ltd.ua/sotsiologiya-deviantnogo-povedeniya-33372.html> (дата звернення: 19.09.2021).
6. Кузьменко Т. М. Соціологія. URL : <https://pidru4niki.com/10310208/sotsiologiya/sotsiologichni-teoriyi-deviatsiyi#> (дата звернення: 19.09.2021).

7. Теорія диференціального зв'язку. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_диференціального_зв'язку (дата звернення: 5.10.2021).
8. Стигма. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Стигма> (дата звернення: 5.10.2021).
9. Кузьменко Т. М. Соціологія. URL : https://pidru4niki.com/10310208/sotsiologiya/sotsiologichni_teoriyi_deviatsiyi# (дата звернення: 19.09.2021)
10. Bolin, A. U. Self-Control, Perceived Opportunity, and Attitudes as Predictors of Academic Dishonesty. P. 102.
11. McCabe D. L., Trevino L. K. Academic Dishonesty. Honor Codes and Other Contextual Influences. P. 527.
12. Теорія соціального навчання Альберта Бандури. URL : http://psychologis.com.ua/teoriya_socialnogo_naucheniya_alberta_bandury.htm (дата звернення: 15.10.2021).
13. Економіка злочину та покарання. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Економіка_злочину_та_покарання (дата звернення: 15.10.2021).
14. Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. doi: 10.1016/0749-5978(91)90020-t. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/074959789190023M> (дата звернення: 22.10.2021).
15. Сердюк Т. Б. Історична періодизація концепцій дифузії інновацій. URL : <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2745/> (дата звернення: 14.10.2021).